

4. Скребец Е. В. Развитие парламентаризма Украины в контексте конституционной реформы // Государственная власть и политическое участие: Материалы международной научной конференции. – Севастополь: Издательство СевНТУ, 2003. – С. 137-141.
5. Маколи. М. Становление новой Российской государственности: опыт прогноза // Полис. – 1993. – № 3. – С. 40.
6. Барнс. Б. Природа власти. Политология вчера и сегодня. – М., 1990.

Іваць О. М., УНУ

ПОХИБКИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЕТНІЧНИХ ГРУП ЗАКАРПАТТЯ: ВЗАЄМИНИ ЯКОСТІ ОПИТУВАННЯ ТА НЕЩИРОСТІ РЕСПОНДЕНТІВ

В статті проаналізовано процес етнічної ідентифікації сообществ со специфической пространственной организацией. Предлагается решение проблемы неискренности респондентов невербальными методами идентификации.

In the article is analyzed the process of ethnic identification with specific spatial organization in community. It is offered to decide a problem of insincerity of the respondents by unverbal methods of identification.

Проблема нещирості респондентів є складовою частиною питання якості соціологічного дослідження. “Якісною вважається інформація, що реально відображає думку тих людей, які відповідали на питання анкети”. Головним завданням якісного збору інформації вважається зняття можливого впливу інтерв’юера на характер відповіді респондентів. З метою підвищення якості інформації інтерв’юер зобов’язаний виконати ряд визначених правил і процедур [1, с. 145-146]. В цьому контексті проблема нещирості респондентів виглядає як пропозиція виконання принципів “конфідентційності”, “добровільності”, “своєчасності” та інших процедур попередження. З огляду на певну нестрогість, процедура попередження не гарантує повного уникнення нещирості респондентів. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах принципової відсутності можливостей для перевірки (фальсифікації) отриманої інформації. Це, насамперед, торкається процедур ідентифікації. Ідентифікація, яка завжди випереджує типізацію та

структуризацію інформації, найбільш уразлива не тільки від свідомої, а й від цілком “щиросердної” нещирості респондентів.

Постановка проблеми ідентифікації звертає нас до праць представників психоаналізу та символічного інтеракціонізму, в яких поняття “ідентифікація” використовувалось як позначення процедури формування позитивного ставлення до представників власної групи та негативного до членів інших груп. Вважається, що основою етнічної ідентифікації завжди є поділ на “Ми – Вони”, “Свої – Чужі” [2, с. 41-52]. Через жорстку опозицію в процесі ідентифікації створюються можливості інверсії і практично неможлива динаміка. Модель, у якій задіяні жорсткі архетипові опозиції етнічних спільнот, стає головним когнітивним чинником нещирості суб’єктів етнічної самоідентифікації. На рівні архетипової моделі сама постановка питання якості дослідження не має сенсу.

Альтернативою моделі архетипової опозиції являється точка зору “ситуативного” трактування етнічної ідентифікації, розвинутої у роботах Ф. Барта, З. Маха, Л. Ворнера, Х. Віккера, Е. Гіденса. Ситуативна модель етнічної ідентифікації надає набагато більше можливостей для динаміки міжетнічних відносин [3, с. 15]. В цьому контексті, відомий етнолог Е. Еріксон розрізняє негативну й позитивну ідентичність [4, с. 675]. З точкою зору наведених вище авторів погоджуються і такі вітчизняні та російські вчені як С. Макєєв, О. Ігнатенко, М. Шульга, В. Арбеніна, З. Сікевич [5]. “Ситуативна” точка зору в трактуванні етнічної ідентифікації збільшує значимість інших детермінант, які здатні впливати на зміст та особливості процесу етнічної ідентифікації [6, с. 163-167].

Отже метою статті є визначення індикаторів, за допомогою яких похибки соціологічного дослідження можна відносити до проблем його якості або нещирості респондентів. Досягнення мети вимагає вирішення наступних завдань: розглянути регіональні особливості Закарпаття; визначити переваги та недоліки традиційних методів етнічної ідентифікації в умовах Закарпаття; оцінити можливості зменшення рівня похибки етнічної ідентифікації за допомогою невербальних методів ситуативного характеру.

Найбільш перспективними з позиції “ситуативного” трактування етнічної ідентифікації є дослідження в регіонах із поліетнічною структурою та які знаходяться на “розломі цивілізації”. Тут відбуваються найбільш швидкі зміни. Не випадково американський стратег С. Хантінгтон звертає увагу на те, що саме етнічно-національні, релігійні або цивілізаційні ідентичності таких регіонів

займають центральне місце у державній політиці [7, с. 9]. Зрозуміло, що результати дослідження етнічної ідентифікації саме в таких регіонах вимагають більш якісної інформації. Забезпечення якості соціологічного дослідження вимагає пропозицію нових методів не тільки попередження, але і уникнення нещирості респондентів.

Регіоном, який повністю відповідає цим умовам, є Карпатський єврорегіон. До найбільшого регіону Європи, що має порядковий номер 14, включають: східні райони Словаччини й Угорщини, південно-східні райони Польщі, північні райони Румунії, південні частини Львівської та Івано-Франківської областей України та всю територію Закарпатської області. Дослідження в галузі етнічної ідентифікації здійснюються науковцями всіх п'яти країн єврорегіону. Тільки з боку України за останні п'ятнадцять років у Закарпатті проведено декілька соціологічних досліджень. Найбільш відомі результати дослідження відділу соціальних проблем Карпатського регіону Інституту соціології НАН України. Над проблемою ідентифікації циганського населення, закарпатських німців, словаків та русинів Закарпаття багато років працюють: Г. Ємець, Б. Дяченко, І. Грибанич, І. Мигович, М. Макара, О. Пелін, П. Токар, М. Зан, О. Лавер [8, с. 3]. Велику увагу особливостям ідентифікації русинів та українців Словаччини приділяють словацькі науковці: М. Гайдош (M. Gajdos), М. Хомінова (M. Hominova), С. Конечний (S. Konecny), Ф. Баумгартнер (F. Baumgartner), М. Франківські (M. Frankovsky), С. Шугай (S. Sutaj) [9, с. 150].

За результатами багаторічних досліджень відділу соціальних проблем Карпатського регіону Інституту соціології НАН України встановлена значна неадекватність самоідентифікації етно-національних спільнот з офіційними статистичними даними [10, с. 76]. Науковцями відділу доведена адекватність методів дослідження й якість роботи інтерв'юерів. Але до цього часу не зроблена оцінка щодо щирості відповідей респондентів, не запропоновані методи попередження або уникнення нещирості респондентів. Тому, метою статті є пропозиція авторського підходу щодо методу ідентифікації етно-національних спільнот, який дозволяє уникати можливої нещирості респондентів. Досягнення мети вимагає вирішення наступних задач: застосування невербального методу ідентифікації до дев'яти основних етно-національних спільнот Закарпаття, порівняння результатів, отриманих вербальними та невербальними методами, ретельну оцінку та структурування отриманих даних.

За результатами опитування, серед «офіційних» українців самостійно й добровільно ідентифікують себе тільки 56,4-71,0 % опитаних. Серед українців 4,5-11,17 % респондентів ідентифікують себе під етнонімом «русин». Ще 1,9-6,5 % українців ідентифікують себе за територіальною ознакою «закарпатець». Найбільш «проблемна» група словаків. Близько 20,4 % з «офіційних» словаків ідентифікують себе в якості угорців, 11,4 % – як німці, 4,5 % – як роми (цигани) і лише 2,3 % – як українці. Чи є отриманні результати дослідження продуктом системного порушення технології опитування, чи нещирості респондентів?

Для відповіді на це питання була застосована невербальна методика ідентифікації етно-національних спільнот, яка відома як «тест кольорових переваг М. Люшера» [11]. Основна перевага методики – її ситуативність, яка дозволяє більш чутливо реагувати на детермінованість процесу етнічної ідентифікації різними соціальними факторами.

Тестуванню було піддано 100 % респондентів, які погодилися на самоідентифікацію. Стратегічна мета тестування – визначення емоційно-динамічних паттернів (зразків) для їх подальшого порівняння, оцінки та структурування. Встановлено, що найбільш «розмиті» паттерні мають найбільш «проблемні» в контексті етнічної ідентифікації групи: українці й словаки. Їх емоційно-динамічний паттерн не має чітких і однозначних характеристик. Так, наприклад, український паттерн тяжіє до угорського та «закарпатського», відрізняючись від нього слабшим почуттям відповідальності. Словацький паттерн, який займає умовне місце між українським і ромським (циганським), відрізняється від першого значною долею інфантильності, а від другого – більш високою схильністю до господарності й прагматизму.

За узагальненням О. Пеліна, основна відмінність словаків від титульної нації – більш низький рівень тривожності у зв'язку з уявою недоброзичливого оточення, яку більш гостро відчувають українці. Встановлено, що словаки такі ж сентиментальні, як інші слов'яни, але більш вміло приховують не тільки цю східнослов'янську рису, але й здатні на високий рівень образливості, егоцентричну зосередженість на своїх особистих проблемах. Як не дивно, але ця загальнолюдська риса, на думку дослідників, підсилює ступінь толерантності словаків, практично унеможливує з їх боку конфліктність на етнічному ґрунті [12, с. 74-75].

Повністю ідентичні паттерні виявилися в угорців та тих, хто ідентифікує себе з географічним терміном «закарпатці». Характерною ознакою цього паттерну є підвищена чутливість до зовнішніх подразників. Однак на шляху до їх повної чутливої розкритості стоїть природна сором'язливість і певна доля пасивності. Емоційна залученість неглибока, приязність неусталена. Здатність до швидкого переключення на будь-які (навіть найбільш екзотичні) види діяльності може розвиватися в поверхові погляд. В цілому, мислення синтетичне, винахідливе з вираженими художніми нахилами. Головною рисою, що відрізняє цей емоційно-динамічний паттерн від українського і словацького є підвищене почуття відповідальності.

З'ясовано, що тотожність «угорського» і «закарпатського» паттернів є не випадковою. Для цього існує багато підстав. Найбільш вагома – для тотожності паттернів – свідома нещирість респондентів. В основі нещирості – суб'єктивне ухиляння від однозначної самоідентифікації себе в якості або угорця, або русина. Безпосередню підставу для цілком суб'єктивного ухиляння від визначеної ідентифікації надає абсолютно об'єктивний фактор – змішані шлюби. Майже всі родини респондентів, які ідентифікувались як «закарпатці», мають батьків або дідусів із різних етнічних груп. Наприклад, у кожній четвертій родині «закарпатця» матуся – угорка, а в кожній третій угорцями є дідусь або бабуся по материнській лінії. Опосередкованою підставою нещирості респондентів є побоювання респондентів за наслідки самоідентифікації в якості угорця.

Додаткові аргументи на користь гіпотези нещирості респондентів під впливом побоювання надає офіційна статистика. За допомогою статистичних даних неважко встановити, що періоди максимальної нещирості ромів (циган) припадають на 1956 і 1968 роки. У 1956 році, під час відомих подій в Угорщині, велика частина ромів перестала ідентифікувати себе як угорців. Через 12 років, у 1968, під час революційних подій у Чехословаччині, та ж громада ромів значно зменшила рівень своєї ідентифікації в якості словацької меншини. Причина в обох випадках одна – збільшення побоювань можливих ускладнень на етнічному ґрунті.

Другим, а можливо й головним напрямком нещирості респондентів під час самоідентифікації, стало дивне небажання респондентів ідентифікувати себе з русинами. Свідоме небажання ідентифікуватися русинами помітне вже на різниці між тими

4,5-11,17 % респондентів, які ідентифікувалися в якості русинів та 16,8 % респондентів, які стверджують, що їх мама й тато – русини. Ще більша частина (25,0-33,3 %) стверджує, що русинами були їх дідусі та бабусі. Ця інформація підтверджує перевагу спадкування русинської ідентифікації не по материнський (як в угорців), а по батьківській лінії. Свого дідуса і бабусю по батьківській лінії русинами вважає кожний третій респондент, а дідуса і бабусю по материнській лінії – тільки кожний четвертий.

Різке скорочення кількості представників етнічної групи (у двічі за життя двох поколінь), можливе тільки із-за нещирості респондентів. У випадку, якщо таке різке скорочення відбувалося реально, воно обов'язково відобразилося б на демографічній ситуації. Таким чином, різке скорочення кількості ідентифікованих в якості русинів на фоні відсутності ознак етноциду, виступає ще одним аргументом на користь свідомої нещирості респондентів.

Аргументом, що здатний довести відсутність факту свідомої нещирості респондентів під час самоідентифікації, могла б стати надмірна розмитість емоційно-динамічного паттерну їх етнічної групи. Це дійсно могло мати місце, якщо в якості об'єкта ми розглядали б емоційно-динамічні паттерни українців або словаків. Але за етнонімом «русин» ми побачили абсолютно самостійний і максимально визначений паттерн. За етнонімом «русин» криється характеристика, яка не має нічого спільного ні з однією з розглянутих етнічних груп, а ні навіть із суперетнічною слов'янською спільністю. Головною рисою даного паттерна є гіпертрофована практичність і тверезість суджень. Усі інші потреби знецінюються єдиною домінуючою рисою. У русинів це найбільш чітко проявляється через тропізм (потяг) до конкретних видів діяльності. Уся їх практика спирається виключно на накопичений досвід. Орієнтиром слугує лише власна думка.

Цей факт, природно, породжує високу опірність зовнішнім середовищним впливам. Однак агресивність русинів носить, передусім, захисний характер і рідко поглиблюється далі почуттів ревностів.

Русини не приховують свого становища лідера в соціальному оточенні. Тим не менше, проблеми міжособистісних контактів не дозволяють їм до кінця реалізувати це становище. Вони зупиняються на рівні «кращого серед рівних», відмовляючись від домінування, і задовольняються соціальною роллю лідера в практичних видах діяльності.

Тільки серед русинів чітко виражена установка на уникнення зайвих зусиль. Цим досягається гостро необхідний для них спокій і захищеність. Вони цілком вдоволені практичним досягненням затишку, безпеки і теплих відносин. Реалізації більш сильної мотивації заважає егоцентрична зосередженість на своїх особистих кривдах і прикрощах. Добре проглядається невпевненість у можливості принципового покращення ситуації. Це, зокрема, єдине, що об'єднує паттерн русинів з іншими етнічними групами (у даному випадку з румунами).

Найбільш короткою характеристикою емоційно-динамічного паттерна русинів можна вважати надмірну зрілість їх життєвої платформи.

Образи надмірно зрілих етнічних груп (русини та румуни), які створені за допомогою невербальних методів ідентифікації, переконливо підтверджуються результатами виміру етнічного віку та ціннісних орієнтацій. В якості індикатора виміру була використана спеціальна шкала анкети «Ваше ставлення до Закарпаття». Респондентам було запропоновано п'ять варіантів можливих відповідей:

1. Як до землі своїх предків;
2. Як до землі-годувальниці;
3. Як до місця проживання;
4. Як до одного з найкращих місць на землі;
5. Інше.

Другий, четвертий та п'ятий варіанти відповідей повинні були спрацювати як перевірка ефективності вибору даного інструментарію.

Результати показали, що ефективність його інструментарію надзвичайно висока і перебуває на рівні від 87,16 до 96,79 % від очікуваного.

Перший варіант відповіді (ставлення до Закарпаття як до землі своїх предків) обрали 41,85 % респондентів і були ідентифіковані дослідниками в якості автохтонного населення Закарпаття. Третій варіант відповіді (ставлення до Закарпаття як до місця свого проживання) обрали 45,31 % опитаних і були віднесені за даною ознакою до категорії мігрантів. Лише 3,21 % респондентів зазначили інші варіанти відповідей.

Висока валідність отриманих результатів дозволила використати даний індикатор для виміру «коефіцієнта автохтонності» різних етнічних груп регіону (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл етнонаціональних груп регіону за рівнем автохтоності*

№ п/п	Етно- національні групи	“Ваше ставлення до Закарпаття”		Коефіцієнт автохтон- ності
		Як до землі предків (%)	Як до місця проживання (%)	
1.	Румуни	80,0	24,44	+ 55,56
2.	Русини	65,0	30,0	+ 35,0
3.	Угорці	57,96	40,76	+ 17,2
4.	Словаки	59,29	46,3	+ 12,96
5.	Німці	42,22	35,56	+ 6,66
6.	Українці	33,22	48,81	- 15,59
7.	“Закарпатці”	41,67	58,33	-16,66
8.	Євреї	20,0	60,0	-40,0
9.	Росіяни	10,0	66,67	-56,67
10.	Роми (цигани)	5,88	88,24	-82,36

* Джерело: Пелин А. Исследования межэтнических отношений в условиях неполной искренности респондентов // Перекрестки. Журнал исследований восточноевропейского пограничья европейского гуманитарного университета. – 2007. – № 3-4. – С. 95-101.

З таблиці добре видно не тільки які етнічні групи відчують себе автохтонами, а і що це є закономірним з точки зору історії заселення регіону. Межа, що розділяє п'яту й шосту позиції, явно й однозначно задає горизонтальну структуру етнічних груп, ідентифікуючи одних як регіональних автохтонів, а других як мігрантів. Це переконливо пояснює ті розбіжності й подібності емоційно-динамічних паттернів, які встановлені за допомогою невербальних методів дослідження. Зріла й визначена позиція румунів і русинів виглядає як закономірна альтернатива позиціям мігрантів, емоційно-динамічні паттерні яких розмиті й недостатньо усталені.

Таким чином, методи вербальної самоідентифікації та невербальної ідентифікації етнонаціональних груп Закарпаття є головними індикаторами визначення нещирості респондентів. Додатковим індикатором нещирості респондентів є моделювання

горизонтальної етнічної структури населення Закарпаття. За допомогою систематизації результатів опитування та врахування фактору нещирості респондентів під час етнічної ідентифікації можна зменшити рівень їх похибки. Зменшення похибки результатів етнічної ідентифікації можливо за допомогою спеціальних методів ситуативного характеру.

Використання ситуативних та невербальних методів етнічної ідентифікації дозволяють запобігати помилкам у прогнозах щодо державної етнонаціональної політики у регіонах. Суто ситуативний підхід, за який багато років дорікали тесту кольорових переваг М. Люшера, нарешті знайшов своє місце в процесі забезпечення якості соціологічної інформації. Найбільш адекватна етнічна ідентичність має ситуативну природу і потребує використання ситуативних методів дослідження.

Література:

1. Панина Н. В. Технология социологического исследования. Институт социологии НАН Украины. – Киев, 1998.
2. Штихве Р. Амбивалентность, индифферентность и социология чужого // Журнал социологии и социальной антропологии. – Т. 1. – СПб., 1998. – № 1.
3. Barth F/ (ed.) Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Differences/ Bergen; London, 1989.
4. Erikson E. Psychosocial Identity // A Way of Looking at Things Selected Papers/ Edited by S. Schlein. N. Y., 1995.
5. Сикевич З. В. Социология и психология национальных отношений. – СПб: Изд-во Михайлова В. А., 1999.
6. Шестакова К. Ю. Мовно-релігійний чинник етнічної самоідентифікації: на прикладі етнічних спільнот українсько-польського пограниччя // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2005. – № 652.
7. Семюел Хантінгтон Зіткнення цивілізацій? // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 1-2.
8. САРПАТИКА – КАРПАТИКА. Випуск – 26. Україна на зламі століть: Актуальні проблеми історії, етнології та політології. – 2003.
9. RUSINI / UKRAJNCI NA SLOVENSKU NA KONCI 20. STOROCIA. K vybranym visledkom historicko-sociologickeho vyskumu v roku 2000. UNIVERSUM, Presov. – 2001/
10. Пелин А. В. Динамика межэтнических отношений Закарпатья 1995-1998 г. г. // Ученые записки Симферопольского государственного университета. – 1999. – № 11 (50). – С. 76-84.

11. Люшер М. Оценка личности посредством выбора цвета // <http://www.aquarun.ru>.
12. Макара М. П., Мигович І. І. Карпатами поріднені: Історичний нарис українсько-словацьких етнополітичних та етнокультурних відносин. – Ужгород: ВАТ «Патент», 1998.
13. Пелин А. Исследования межэтнических отношений в условиях неполной искренности респондентов // Перекрестки. Журнал исследований восточноевропейского пограничья европейского гуманитарного университета. – 2007. – № 3-4. – С. 95-101.

Шевчук-Бєла Я. В., ОНЮА

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (ГРЕКІВ, БОЛГАР ТА ВІРМЕНІВ) НА ВІРОСПОВІДАННЯ НА ПІВДНІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

В статье проанализированы особенности создания нормативно-правовой базы и ее практического применения в отношении прав национальных меньшинств (греков, болгар, армян) в области вероисповедания.

Characteristic features of drafting the normative-legal basis concerning national minorities rights (the rights of the Greek, Bulgarian, Armenian) in the areas of religion.

Від початку XVIII ст. Російська держава формується як абсолютна монархія, перебираючи на себе у тому числі й функції церкви. Як зазначав протоієрей Георгій Флоровський, “Государство утверждает себя самое, как единственный, безусловный и всеобъемлющий источник всех полномочий, и всякого законодательства, и всякой деятельности или творчества. Все должно стать и быть государственным, и только государственное попускается и допускается впредь. У Церкви не остается и не оставляется самостоятельного и независимого круга дел, – ибо государство все дела считает своими. И всего менее у Церкви остается власть, ибо государство чувствует и считает себя абсолютным” [1].

Законодавче оформлення нової системи церковно-державних стосунків впроваджується в Росії в контексті петровських реформ, у вигляді “Духовного Регламенту” [1].